

**ДАКУМЕНТЫ ФОНДУ 1450 НАРБ ЯК КРЫНІЦА ДАСЛЕДАВАННЯ
ЎДЗЕЛУ ПАДПОЛЬНЫХ ОРГАНАЎ КП(Б)Б І ПАРТЫЗАН
У РАЗЛАЖЭННІ ПАДРАЗДЗЯЛЕННЯЎ 2-й СЛАВАЦКАЙ АХОЎНАЙ
(ПЯХОТНАЙ) ДЫВІЗІІ**

У некалькіх вопісах фонду 1450 утрымліваецца нямала спраў аб дыслакацыі ў розных рэгіёнах Беларусі славацкіх падраздзяленняў – сатэлітаў вермахта. Найперш заслугоўвае ўвагі разгляд вопісу 4 – дакументаў па гісторыі ўзнікнення, арганізацыі і баявой і дыверсійнай дзейнасці партызанскіх фарміраванняў.

Падраздзяленні 2-й славацкай ахоўнай дывізіі сталі прыбываць на акупаваную тэрыторыю Беларусі ў сакавіку 1942 г. Месцам іх дыслакацыі сталі населеныя пункты Палескай вобласці. Гітлераўскім камандаваннем славакі былі прыцягнуты для аховы чыгуначных ліній: Хойнікі–Аўрамаўская–Васілевічы–Рэчыца, Старушкі–Калінкавічы, Калінкавічы–Мазыр–Оўруч. Акрамя таго, дывізія павінна была ўдзельнічаць у карных аперацыях супраць партызан і мірнага насельніцтва.

Звесткі аб з'яўленні славацкіх падраздзяленняў на тэрыторыі Палескай вобласці сустракаюцца ў дакументах партызанскіх фарміраванняў. Паводле інфармацыі, прадстаўленай у дакументах, можна адсачыць баі партызанскіх атрадаў з падраздзяленнямі праціўніка, у склад якіх уваходзілі і славакі, месцы дыслакацыі славацкіх падраздзяленняў, дзейнасць партыйных падпольных структур і партызанскага камандавання па разлажэнні воінскіх падраздзяленняў 2-й славацкай ахоўнай дывізіі.

Як вынікае з архіўных матэрыялаў, час прыбыцця славакаў у рэгіён прыпадае на сакавік 1942 г. У справе № 274 «Матэрыялы па баявой дзейнасці 130-й Петрыкаўскай брыгады» дата першага бою беларускіх партызан са славацкімі падраздзяленнямі – 16 сакавіка 1942 г. У гэты дзень атрад Жулегі ўдзельнічаў у разгроме славацкага гарнізона ў вёсцы Перакалле, дзе было захоплены шмат падвод з амуніцыяй і боепрыпасамі, узяты ў палон два чалавекі [1, л. 2].

У гэтай жа справе паказаны месцы дыслакацыі славацкіх падраздзяленняў, іх колькасны склад і ўзбраенне. Так, у гарнізоне на станцыі Капцэвічы чыгуначнай лініі Лунінец – Калінкавічы знаходзілася 500 славакаў, што больш чым у два разы перавышала колькасць немцаў, мадзьяраў і паліцэйскіх разам узятых. На ўзбраенні ў праціўніка былі два лёгкія танкі, 3 гарматы, 5 батальённых і ротных мінамётаў. На раз'ездзе Аголіцкая Рудня размяшчалася 40 немцаў і 150 славакаў, на станцыі Старушкі – 70 немцаў, 150 мадзьяраў і славакаў, 40 паліцэйскіх. На ўзбраенні акупантаў на першым аб'екце мелася гармата 45 мм, два мінамёты і 9 кулямётаў, на другім – гармата 32 мм і два батальённыя мінамёты [1, л. 81б, 82].

У справе № 274 утрымліваецца спецыяльны раздзел пра работу партызан і падпольшчыкаў па разлажэнні фарміраванняў праціўніка, у якім абазначаны раён дыслакацыі славакаў – чыгуначная лінія Пціч – Старушкі, куды ў ліпені 1942 г. для яе аховы прыбыў 102-і (правільна – 101-ы) полк са штабам. Падкрэслена, што на маральны дух славакаў моцнае ўздзеянне аказвалі паспяховыя баявыя дзеянні атрадаў на чыгунцы і актыўная агітацыйная работа партызан і падпольшчыкаў, у якой праз лістоўкі і газеты заклікалі славакаў павярнуць зброю супраць немцаў. Адзначана, што работу ў гэтым напрамку праводзілі партызаны падраздзялення (камандзір І. Н. Глушко) пры дапамозе мясцовага насельніцтва, а адным з вынікаў дзейнасці стала разлажэнне гарнізона на станцыі Капцэвічы і жаданне часткі камандавання славацкага палка ўстанавіць сувязі з партызанамі. У дакуменце падрабязна зафіксаваны працэс перамоў: па-першае, названы прадстаўнікі ад партызан і камандавання палка, па-другое, указана месца і час перамоў і іх вынікі. Засведчана, што ад партызан на перамовах 27 ліпеня 1942 г. была дастаткова прадстаўнічая дэлегацыя: камандзіры атрадаў І. Н. Глушко і А. А. Жыгар, камісар атрада Ф. Д. Кудравец, прадстаўнік Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б І. В. Скалабан. Са славацкага боку прысутнічаў начальнік штаба 101-га славацкага палка Ян Налепка («Рэпкін») і два афіцэры штаба [1, л. 120–120 аб].

Асабліваю цікавасць уяўляюць вынікі перамоў паміж партызанскім камандаваннем і афіцэрамі штаба 101-га славацкага палка. Па-першае, прадстаўнікі ад славакаў далі згоду не весці барацьбу з партызанамі і пры дзеяннях на чыгунцы іх не абстрэльваць; па-другое, прадстаўляць звесткі аб падрыхтоўцы немцамі акцыі супраць партызан і аб шпіёнах, якіх акупанты падбіралі для засылкі ў атрады. Са свайго боку, партызанскае камандаванне пагадзілася ўсіх салдат-славакаў пры здачы іх у палон не расстрэльваць, а прымаць у атрады; пры сустрэчы ў баі, калі славакі не будуць супраціўляцца, таксама браць у палон і пры іх згодзе пакідаць у партызанскіх атрадах [1, л. 120 аб].

Пра эфектыўнасць работы па разлажэнні 101-га славацкага палка сведчыць той факт, што з яго падраздзяленняў да партызан перайшлі да 100 салдат і афіцэраў. Акрамя таго, славакі аказвалі дапамогу партызанам падчас правядзення аперацый на чыгунцы. Дзякуючы спрыянню славацкіх салдат

у снежні 1942 г. (у дакуменце памылкова названы месяц лістапад) атрадамі Мінскай і Палескай абласцей быў падарваны мост на рацэ Бобрык на лініі Лунінец – Калінкавічы, а ваеннаслужачыя з аховы аб’екта самі перайшлі на бок партызан. У дакуменце згадана, што ў сувязі з разлажэннем 101-га палка немцы адправілі асабовы склад у іншы рэгіён, некаторых ваеннаслужачых арыштавалі і адправілі ў канцлагер [1, л. 120 аб].

Некаторая інфармацыя пра ўзаемаадносіны партызан і славацкіх падраздзяленняў змешчана ў справе № 278 «Матэрыялы па баявой дзейнасці Ельскай партызанскай брыгады». Ёсць згадка аб першым сутыкненні Ельскага атрада са славакамі, якое адбылося 30 сакавіка 1942 г. У баі, які цягнуўся амаль гадзіну, быў забіты адзін славак-ваеннаслужачы і 6 былі паранены. Яшчэ ў адным дакуменце згадана аб удзеле 102-га славацкага палка ў карнай аперацыі «Бамберг» (20.03–04.04.1942 г.), падчас якой славацкая часць разам з 315-м паліцэйскім батальёнам вяла наступленне з поўдня на партызан у Акцябрскім раёне [2, л. 1, 9, 18].

У справе № 278 змешчана таксама некалькі звестак, якія датычацца дзейнасці партызан Ельскага раёна па разлажэнні славацкіх падраздзяленняў. Так, у данясенні З. Я. Чарнаглаза, сакратара падпольнага райкама КП(б)Б, адзначана, што праводзіцца вялікая работа па разлажэнні паліцэйскіх участкаў, чэхаславацкіх гарнізонаў, казачых часцей. Таксама ўстаноўлена пастаянная сувязь з афіцэрам славацкага палка «Каціным», які паведамляў партызанам аб размяшчэнні гарнізонаў, іх узбраенні, маральна-палітычным стане падраздзяленняў. У выніку работы па разлажэнні акупацыйных фарміраванняў у Ельскі атрад перайшло 17 славакаў, у тым ліку славацкі паручык са штаба дывізіі ў Мазыры, які камандаваннем атрада быў адпраўлены ў Маскву. У той самы час мелі месца баявыя сутыкненні з падраздзяленнямі праціўніка, у складзе якіх былі групы славакаў. У адным з дакументаў справы № 278 згадана, што 13 жніўня 1942 г. партызанамі Ельскага атрада з засады на дарозе Скароднае – Валаўская Рудня забіта 10 немцаў і славакаў, у тым ліку начальнік аднаго з гарнізонаў праціўніка [2, л. 5, 24].

Па дакументальных сведчаннях, галоўнай формай работы партызан па разлажэнні славацкага гарнізона ў Ельску была засылка праз сувязных лістовак і газет. Вынікам дзейнасці партызан і падпольшчыкаў стала тое, што гарнізон славакаў у складзе аднаго батальёна быў поўнасьцю разложаны. Частка камандавання батальёна і 10 салдат з узбраеннем, у тым ліку захопленым танкам, перайшлі на бок партызан, аднак дата такога мужага ўчынку славакаў не прыведзена [2, л. 71].

Дзейнасць Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б па разлажэнні падраздзяленняў славацкай дывізіі і ўцягванні ваеннаслужачых у шэрагі партызан падрабязна асветлена ў дакладной запісцы Р. Н. Мачульскага сакратару ЦК КП(б)Б Калініну П. З., якая змешчана ў справе 190 «Матэрыялы па баявой дзейнасці злучэння Казлова». У дакуменце аналізуецца работа ў гэтым напрамку за перыяд з вясны 1942 г. да студзеня 1943 г. Аўтар дакладной указаў, што месцамі дыслакацыі падраздзяленняў 101-га славацкага палка сталі

Жыткавічы, Капцэвічы, Пціч, Капаткевічы, а ў якасці галоўнай задачы была вызначана ахова на ўчастку Мікашэвічы – Калінкавічы. Часам устанаўлення сувязі камандавання злучэння са славацкімі афіцэрамі – памочнікам камандзіра палка (начальнікам штаба) Налепкам і сотнікам Капцэвіцкага гарнізона Чамбалікам – названы ліпень – жнівень 1942 г. Такая сувязь была ўстаноўлена праз атрад А. А. Жыгара, а для сустрэч і перамоў з афіцэрамі славацкага палка быў накіраваны прадстаўнік штаба злучэння партызанскіх атрадаў Мінскай і Палескай абласцей І. В. Скалабан. У данясенні адзначана, што работа па разлажэнні славацкіх падраздзяленняў значна палепшылася пасля аперацыі па падрыве моста на рацэ Пціч, паспяховае правядзенне якой падвысіла аўтарытэт партызан у вачах ваеннаслужачых славакаў. Настроі ў славацкіх падраздзяленнях патлумачаны наступным чынам: па-першае, да канца 1942 г. большасць афіцэраў палка была супраць немецка-фашысцкіх захопнікаў, па-другое, салдаты пачалі адкрыта сустракацца з насельніцтвам, выказаць незадаволенасць германскімі захопнікамі. Сярод форм процідзеяння гітлераўскага камандавання пераходу славакаў да партызан, які пачаў паскарацца ў лістападзе–снежні 1942 г., названы забарона салдатам-славакам выходзіць са сваіх гарнізонаў, узмацненне начнога патрулявання гарнізонаў нямецкімі салдатамі, загад старастам вёсак пры з’яўленні там славацкіх салдат затрымліваць іх і дастаўляць у камендатуру. Гэтыя захады нямецкае камандаванне прыняло ў сувязі з павелічэннем колькасці дыверсій на чыгуначным участку Мікашэвічы – Калінкавічы, які ахоўвалі славакі, сыходам у партызаны са станцыі Старушкі групы салдат на чале з Янам Мікулам і падрыхтоўкай славацкімі афіцэрамі пераходу ў атрад усяго палка з тэхнікай. У дакладной запісцы адзначана, што, нягледзячы на ўсе захады з боку нямецкага камандавання, разлажэнне 101-га славацкага палка ўзмацнялася. На момант падрыхтоўкі дакумента (студзень 1943 г.) на бок партызан перайшло больш за 60 чалавек. Таму нямецкае камандаванне вырашыла накіраваць для аховы чыгункі свае войскі, а славацкі полк вывесці [3, л. 95–97].

Шматлікія звесткі аб дыслакацыі славацкіх падраздзяленняў і іх узбраенні ўтрымліваюцца ў справе № 271 «Матэрыялы аб баявой дзейнасці злучэння Палескай вобласці». Атрыманне такіх дадзеных дзякуючы дзейнасці партызанскай разведкі дапамагло падпольным партыйным структурам і камандаванню спланаваць работу па закладцы 2-й славацкай ахоўнай дывізіі. Буйныя гарнізоны славакаў былі ў Калінкавічах і ў Казенках пад Мазыром (у кожным па 300 чалавек), на раз’ездзе Лозкі стаяла рота славакаў. Адзначана, што на бок партызан у сакавіку 1943 г. перайшло 5 славакаў (без указання падраздзялення), а ў красавіку 1943 г. такая самая колькасць славакаў перайшла ў Ельскі атрад (камандзір А. С. Мішчанка) [4, л. 1, 3, 11, 17].

Важныя звесткі адносна дыслакацыі славацкіх атрадаў і вынікаў работы па разлажэнні славацкіх падраздзяленняў ёсць у разведзводках партызанскіх атрадаў Палескай вобласці. У дакуменце ад 15 красавіка 1943 г. указана, што штаб 2-й славацкай дывізіі размяшчаецца ў Казенках пад Мазыром, а колькасць славакаў там складае 1200 ваеннаслужачых. Па словах паручыка аперацыйнага аддзела дывізіі, які перайшоў у адзін з атрадаў, гэта злучэнне

праведзенай аперацыі былі забіты 4 і паранены 13 гітлераўцаў, а паравоз выведзены са строю пасля паражэння катла выстралам з процітанкавага ружжа. Адзначана, што ў камсамольска-маладзёжным дыверсійным атрадзе Р. А. Такаева адважна ваявалі славакі-партызаны Юзэф Баяна, Рудольф Вранскі, Ганко, Янжа, якія былі прадстаўлены да савецкіх узнагарод [5, л. 2, 6, 55, 63, 67].

У раздзеле «Гісторыя ўзнікнення, арганізацыі і баявой дзейнасці партызанскай брыгады 125-й» справы № 273 указана, што ў выніку разлажэння гарнізона ў Капаткевічах на бок партызан у 1942 г. перайшлі 40 славакаў з узбраеннем [5, л. 108].

У баявой справаздачы Мазырскай партызанскай брыгады ад 26 лютага 1943 г. да 28 студзеня 1944 г., уключанай у справу № 289, ёсць наступныя звесткі пра дыслакацыю славацкіх фарміраванняў: у ваенным гарадку Казенкі, дзе знаходзіўся штаб 2-й ахоўнай дывізіі, размяшчалася 1000 чалавек; на станцыі Мазыр і раз'ездзе Міхалкі немцаў і славакаў было ў агульнай колькасці па 300 салдат і афіцэраў; на раз'ездзе Мытва – немцаў і славакаў у агульнай колькасці да 250 акупантаў. Пры гэтым не ўказана, да якога часу адносяцца гэтыя звесткі [6, л. 29–29 аб].

Некалькі звестак аб узаемаадносінах партызан і сувязных-славакаў змешчаны ў справе № 292 «Дакументы па баявой дзейнасці 2-й Калінкавіцкай партызанскай брыгады імя Фрунзе». Так, праз сувязных разгортвалася работа па разлажэнні гарнізона славакаў у Юравічах. Падчас сустрэч з сувязнымі ў гарнізон было перададзена пяць зваротаў да ваеннаслужачых. У выніку праведзенай работы на бок партызан перайшлі 15 славакаў са зброяй. Рыхтаваўся пераход цэлай роты славакаў, аднак у сувязі з перадыслакацыяй гарнізона аперацыя не ўдалася. Аб цесным узаемадзеянні партызан і славакаў сведчыць той факт, што па просьбе партызанскага камандавання яны разбілі турму ў Юравічах, знялі паліцэйскіх-вартавых і вызвалілі тры партызанскія сям'і, пасадзілі іх на машыну і перавезлі ў лес да партызан. Адною з форм падтрымкі партызан з боку ваеннаслужачых-славакаў з'яўляўся сабатаж заданняў, пастаўленых перад імі немецкім камандаваннем. Напрыклад, пры выездзе на адну з аперацый супраць партызан славакі па прыбыцці да вёсак Агароднікі і Ужынец адбылі вызначаны час і вярнуліся ў гарнізон [7, л. 7аб].

Германскім акупантам і камандаванню 2-й дывізіі не ўдалося спыніць масавыя пераходы славакаў 101-га і 102-га палкоў да партызан Палескай вобласці, ізаляваць асабовы склад ад мясцовага насельніцтва. Да таго ж, славакі ў большасці сваёй сабатавалі ўдзел у аперацыях супраць беларускіх партызан, праяўлялі пасіўнасць пры ахове нямецкіх камунікацый і тылавых аб'ектаў. З гарнізонаў праз сувязных і падпольшчыкаў была наладжана сістэматычная перадача сакрэтных звестак камандаванню партызанскіх фарміраванняў. У такой сітуацыі гітлераўскае камандаванне разам з разгортваннем рэпрэсій супраць славакаў-антыфашыстаў ажыццявіла кардынальную рэарганізацыю славацкай дывізіі. Злучэнне істотна папоўнілі мабілізаванымі прызыўнікамі 1942 года, перайменавалі ў 2-ю пяхотную дывізію і перакінулі большую яе частку на тэрыторыю Мінскай вобласці.

Нягледзячы на перадыслакаццю большасці фарміраванняў 2-й славацкай пяхотнай дывізіі падпольныя партыйныя структуры і партызаны Міншчыны аператыўна разгарнулі работу па разлажэнні падраздзяленняў сатэлітаў гітлераўскай Германіі. Дзейнасць у гэтым напрамку адлюстравана ў дакументах партызанскіх брыгад і атрадаў Мінскай вобласці.

У справе № 169 «Дакументы аб баявой, дыверсійнай і палітмасавай дзейнасці, баявым і колькасным складзе партызанскай брыгады “Дзядзькі Колі” (справаздачы, дакладныя запіскі, данясенні, звесткі)» змешчана некалькі эпизодаў аб узаемадзеянні і ўзаемаадносінах са славакамі. У справаздачы аб разлажэнні гарнізонаў і агентурнай рабоце за перыяд з 1 верасня 1942 г. да 1 верасня 1943 г. паведамляецца пра пераход на бок партызан з нямецкай часці ўзвода славакаў на чале з лейтэнантам В. Шатара ў колькасці 22 чалавек з 4 кулямётамі, 30 веласіпедамі, 2 аўтаматамі, 17 вінтоўкамі. У сувязі з гэтым у партызанскім атрадзе “Камунар” быў створаны славацкі ўзвод. Адзначана, што з тымі, хто перайшоў з акупацыйных гарнізонаў, у тым ліку славакамі, камісары атрадаў і палітрукі ўзводаў арганізуюць заняткі, дзе даводзяць інфармацыю аб становішчы на франтах, перадаюць вопыт партызанскай барацьбы, рыхтуюць да прыняцця прысягі [8, л. 58, 60].

У баявых данясеннях камандавання брыгады “Дзядзькі Колі” камандзіру партызанскага злучэння Барысаўска-Бягомльскай зоны Р. Н. Мачульскаму ўтрымліваецца інфармацыя пра некалькі аперацый з удзелам славакаў. Група славацкага ўзвода атрада “Камунар” колькасцю 14 чалавек на чале з палітруком узвода Грыгарэнкам падарвала падземны кабель Берлін – фронт у трох месцах на ўчастку Смалявічы – Жодзіна і на гэтым жа ўчастку 13 кастрычніка 1943 г. знішчыла 400 м тэлеграфна-тэлефоннай сувязі. У той жа дзень група байцоў таго самага ўзвода падарвала грузавую машыну з жывой сілай (немцамі) на магістралі Мінск каля вёскі Багута, калі калона рухалася ў складзе 7 машын. Яшчэ ў адным баявым данясенні паведамляецца, што група славацкага ўзвода атрада «Камунар» 12 лістапада 1943 г. з засады на магістралі ў раёне Калюга – Крывая Бяроза разбіла грузавую машыну, а 23 лістапада 1943 г. дыверсійная група на чале з камандзірам аддзялення Р. Палцутам на магістралі Слабада – Дамашаны ў дзве гадзіны ночы высекла 4 кавалкі падземнага кабеля на ўчастку Берлін – фронт і разбурыла 4 пралёты тэлеграфна-тэлефоннай сувязі [8, л. 92, 106–107, 111].

Вялікая колькасць славакаў з акупацыйных гарнізонаў вакол Мінска перайшла ў атрады брыгады «Штурмавая», што зафіксавана ў архіўнай справе № 189. У выніку распаўсюджвання ў варажых гарнізонах 300 лістовак у атрад імя Жукава ў снежні 1943 г. перайшлі два славакі з аўтамашынай і зброяй. Пасля праведзенай работы разведчыкамі атрада «Штурм» са славацкімі салдатамі на бок партызан 22 верасня 1943 г. са зброяй і боепрыпасамі (адзін чэшскі кулямёт, 800 патронаў, 4 гранаты) перайшоў салдат Франт Фіало, які потым быў прызначаны на пасаду камандзіра аддзялення. Усяго за 1943 г. у склад брыгады перайшло каля 50 славакаў, 10 немцаў, 100 паліцэйскіх [9, л. 39, 94, 164].

На неабходнасць актыўнай дзейнасці ў акупацыйных гарнізонах звяртаў увагу і Беларускі штаб партызанскага руху (БШПР). Гэта знайшло адлюстраванне ў загадзе № 001 па партызанскай брыгадзе «Разгром» Мінскай вобласці (справа № 172). У дакуменце зафіксавана, што БШПР патрабуе шырока разгарнуць глыбокую агентурна-разведвальную работу, у тым ліку па разлажэнні гарнізонаў і часцей рускай вызваленчай арміі, славакаў, палякаў, французаў і забяспечыць перавод іх на бок партызан для барацьбы з фашыстамі [10, л. 388].

Аналіз архіўных спраў партызанскіх брыгад фонду 1450, вопіс 4 паказвае, што падпольныя партыйныя органы і камандаванне партызанскіх фарміраванняў надавалі важнае значэнне разгортванню работы па разлажэнні акупацыйных гарнізонаў і ўцягванні ваеннаслужачых-антыфашыстаў у барацьбу супраць гітлераўскіх захопнікаў. Адным з асноўных напрамкаў такой дзейнасці было ўздзеянне на ваеннаслужачых 2-й славацкай ахоўнай дывізіі, густая сетка гарнізонаў якой была раскідана па тэрыторыі Палескай і Мінскай абласцей. У архіўных дакументах паказаны разнастайныя формы арганізацыйнай і агітацыйнай работы па разлажэнні падраздзяленняў славакаў, што спрыяла, па-першае, уключэнню ваеннаслужачых-славакаў у антыфашысцкую дзейнасць унутры фарміраванняў дывізіі, па-другое, іх актыўнаму пераходу на бок партызан.

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей НАРБ). – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 274.
2. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 278.
3. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 190.
4. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 271.
5. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 273.
6. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 289.
7. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 292.
8. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 169.
9. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 189.
10. НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 4. Спр. 172.